

ТЫВА

А М Д А А Ч Е Д И Р К Ы Л Ы Р

Парламент каникулдарынын соонда бир-ле дугаарында Дэди Хуралды куруне тургузушкунуну комитетти чыгылып, Курне Думазын чоруул берген «Альтернативалык хамааты албанын дугаарында» Хойулуун телевиделин сайгарып чугаалашкан. Оор кол уганышкыныр комитет даргазынын оралакчысы В. Д. Сат таштыгыр.

Урде манаттыгын бо хойлуу телевиделинде хамаатын алырталыгы албан эртирлеринин конституучу эргезинин дугайында кереуе дунуп турар. Бир эвес хамааты кизи болуун үзел-боладары болгаш шажын-чудулгези шериг албаны эртирлеринге удурлачылар турар деп санаар болза база эске-даа чамдык таварылгаларда алырталыгы хамааты албанын эртирлеринин болур эргезин. Бичалза-даа куруне чораа чамгалалык, бой-тап камгалалык канчаарлы иччип?

Оон агыда полковник В. Э. Якубович санады — ам безин солдатырнын чердештеринде офицерлер боттары дайнык дегурини алашканын эртирлер турар апарган дээни — хуралдын киржикилерин улам чигзиндирген.

Офицерлер В. Н. Сериков, С. И. Дунаев, А. И. Шаловалекко, В. Н. Андреев болгаш эскерлерин-даа саналдарынын соонда, Курдуманын камгалал талазы-биле комитеттин чорудар саналдаргай кылдыр эде кылбас болза, шериг комессариаттагы чыгыс-даа шериг назары болуу келдиртин шанда-вас болуу бээр деп бодалын илереткен.

Шынап-ла, баш ижар чуулдер-ле көвей: «Альтернативалык хамааты албанын дугайында» федералдык хойуучу конституучу норманы хандырып турар-даа болза, бичалза-даа куруне чораа чамгалалык, бой-тап камгалалык канчаарлы иччип?

Оон агыда полковник В. Э. Якубович санады — ам безин солдатырнын чердештеринде офицерлер боттары дайнык дегурини алашканын эртирлер турар апарган дээни — хуралдын киржикилерин улам чигзиндирген.

Любовь ЖИЦ, ТР-ин Дэди Хуралдын паралага секретары.

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 144 (15364) 1994 чылдың сентябрь 13, вторник Ат салган шагы 01.30 Садап өртөз 150 рубль.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ КАА-ХЕМ КОЖУУНГА АЛБАНЫҢ АЯН-ЧОРУУ

Тыва Арат Республиканың Россия Федерациязынга каттышканын бээр 50 чыл оюун бүүдүзүнде Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Каа-Хем кожуунга дөрт хонукту албанын аян-чоруун кылган. Оор кичээгинин төвүнде кожуунда политикти болгаш экономикти реформаларны чорудулазы, садыг-саарылгалы рынокту хөгжүлдө, чонун социал камгалалы хаара туттунган. Оон-биле чергелештир Шериг-оол Дизижинович мал чеминин белеткелнин, дүжүт ажаалдазын, ажил-агыйларнын, уруглар албан черлеринин, школаларнын, эмнелгелеринин, культура одагаларнын кышка белеткелнин хыналдага алган.

Баштайгы хүнүн эртеннинде Каа-Хем кожуунун чыгаргызын даргазы С. К. Долгар болгаш оок оралакчылары Ш. Д. Ооржак Көк-Тей паромуна уткуп алганнар. Анаа-ла ажил-агыйжы чугаа эгелээ. Уени хакас өтпөс эгелээ дөвөн Каа-Хемни өрү хангы-выс.

Президент баштай-ла Суг-Бажи суму чыгаргызына барып, суму даргазы Геннадий Наскыл-биле, арттарыча болгаш тараачыларын «Суг-Бажи» эртежилген даргазы Андрей Тудуш-биле жуула-жап, чоңуң чаагаар өздө-лө, социал амдыралын ханы сайгарып көргөн. Чоңун чаагаар өздөздөдүн, чаптарын, өөреникчилерин, чуртта-чыларнын санынын чыл келген тудум кыздарын ораны Ш. Д. Ооржак дүвүрети. Маана чамдык сан-чуратайларын кирзе чугула. Суг-Бажи сумузуңда 206 өргөде 1117 кижи бар. Бу чылын беш чаштар төрүттүңөп, үш куза болган. Суг-Бажинын үш кызы эске кереге кудалар апарган. Үш чыл бурунгаар бо саннар оранчок хөй турганын Суг-Бажи сумузуңду удурткучулар боттарында чугаалап ордурлар. Кичи миңдык Чыл-де дие ажил-агыйнч сайхөөвү, экономиказы кошкарар, чамдык кижилер, аныктар Кыздык, Сарыг-Сепке, эске черлерге көчүп турар. Суг-Бажинын чоңунун дөмөргөп көрүп Байдалын ханы шынчел көөрүн Шериг-оол Дизижинович чугаалаан.

Сумуңду 85 пенсионерлери, 31 инвалидтери пенсия дуула-лашкан өй-шанаа ал турары суму чыгаргычы Геннадий Наскыл дыйнатты. Президент чурттагы чоңун ажил кылып шадаар кижилерин ажилче канчаар хаара туудуп турарын сонургаан. Араттарың болгаш тараачыларнын эштежилгезинде 205, бижет албан черлеринде 97 кижилер ажилдап турар. Оң-биле чергелештир аграр чары-тыларга илден. Бот-тускайлаң 15 арат-тараачы ажил-агыйларда 60 кижи хаара туттунган. Шериг-оол Ооржак хамык сан-чуратайларын шүшүртүп көргө, ам-лаа 206 кижи ажил-биле хандырыямааны илерет-тиңер. Оларын хөй кезин хөрөңгөнөр. Президент ажил кылыптар шинекти кижилерин доктаамал болгаш сезонун яны-буру ажилдарже хаара тууларын суму болгаш эште-жилге даргаларына дааскан. Суг-Бажи сумузуңду чоңуну худаа бола, шээр малын-н бажы өздөлдөг. Чыезде 1081 хөй, 1268 өшкү, 653 бола мал, 401 хаванычар, 91 аят бар. Суурну чурттакчыларын кардофельди, сумуңду тараачыларын тарааны өстүрүп алган. Экономикти реформаларнын ачымдыла бай-шамгалык чурт-тап олар кижилерин саны чыл келген тудум немечки ордур. Оларын санагыта Болдой-оол Салчак, Серен Дармажак шыкшап он ажил кижилер кы-рер. Кым олуор орбас, чылын чытпас болдуор, ол шыкка чурттаар. Бо база кевезде чаартыла-лар.

Даразында Ш. Д. Ооржак араттарың болгаш тараачыларын «Суг-Бажи» эште-жилгезинин мал-маганынын бажын, машина-техниканын байдалын сонургааш, катты-чилерин, албан-хаакчылар-нын санын тодараткыш, ажил чок 127 кижилерин ажилче дарып хаара туударын суму даргазындан, совхоз директо-рундан негелдени кылган. Ко-жаларыга бодаар, «Бурун-гаар» совхозта шитинин, Бу-рен-Хемде хуу малдын эвезин эскердилис. Суурда 79 өг-бү-лелер мал туттайн турары Ш. Д. Ооржак дүвүрети. Бо талазы-биле Бурен-Хем-нин удурткучулары ажилгыч ар-га-сумелерин алган.

Бурен-Хем суму чыгаргызын-дын даргазы Ю. Д. Лопсан суурнуң чурттакчылары теле-виделинниң ийги програм-манын көрбөй турарын дыйнат-кыш. Тыва телевиделиком-панийн удурткучулар дуза че-дирерин дидээ.

Президент «Бурунгаар» совхозун Кара-Суг хову-трактор бригадаларын ажил-иж-би-ле танышкан, таражылар-биле туулашкан.

Дүш сөөлүңде Кундустуг суму даргазы Ирина Алды, оок оралакчысы Екатерина Ондар, «Енисей» совхозтун директору Андрей Салчак Ча-зак башчыларына суурнуң албан черлерин көргүскөн. Суму чыгаргызы, ажил-агый-нун дирекциясы суурда элээн эки чүүдлерин кылып чоруду турарынын түңеинде ажил чок кижилерин эвезин Шериг-оол Ооржак демдел-де.

Кундустуг ортумак школазын аргы-сидин, чылын эскердилис. Школа чынында өөреникчилерин өстүрүп алган ногаазынын дүжүдү чаагай, чектерини көрүштүп конугу. Маана биология бажымы К. С. Москвакюнүн кирген Удуу улуг. Мында шитир-лээр жуурлуг айтгарылар бар. Школада шакфарт че-дидиш. Спорт залы чок. Трактор керек. Школаның спортзалын туудуун айтыр-гыларын өөренип көөрүн, тракторну ундуп бээрини аргаларын тыварын Ш. Д. Ооржак башкыларга чугаа-лаан.

Президент кевээлдеп «Енисей» совхозтун төп суг-бараан фермазын бөлүк саңчылары-биле учурашкан. Совхозта транспорт чедиле-ринден чаагай биле суур ара-зында саңчыларын аргы-жылгазы багай. Оларын дидээ өөренип көргөн, дари-лар ферманы төп базажы дари-көжүрүн сүмөлешкен.

Президент аян-чоруун ийги хүнүн Ильянка суурдан эгелээ. Ужургайлаң эгелээ суму чыгаргызын дар-газы Светлана Тарыма 1991 чылда Сары аргыче дескен орус дийдик хамаатыларың делир көжүп кээп турарын дыйнаткан. Бо айтгары талазы-биле ниг-наиг чугаа бол-ган. Көшкөнөр-биле суртаал ажилын шыгыны чорударын Ш. Д. Ооржак суму чыгаргы-чысы Светлана Тарымага даас-кан.

Амгы үезде «Каа-Хем» коллективниң бүүдүргө рынокту күштүп сидлишкениринге таварышкан. Малдын бү-гү хөвиринин баш саны чыл келген тудум кыздарын турар. Бина 1170 бола мал бар. Ажил-агый 4700 га шөлде тараа кудурларың өстүрүп алган. Ону ажаар 10 комбайн бар. Бир комбайнга 470 гектарче наамак. Чырин бекчези чаныс. Бо чылын бир гектар-дан ортумак-биле 8 центнер турарын берген. Коллективниң бүүдүргөнен өрзи 925 млн. рубль. Курүңе саалар элт-тин, сүттүн, тарааның өртөз-дө чызынын чүгле чартың төдөн болдуор.

Ильянка сумузуңда аграр ре-форма шуудаалан. Бүртүктен-тин 10 арат-тараачы ажил-агыйларын чүгө ийин ажил-дап турарын айтырга четчир.

Садыг-саарылгалы рынокту эки үлөгер-чезе бо суур-да база бар. «Худумзүрг» ште-жилгезин садынама ашы-чок, илдик-хөй, үлөптүр ба-рааныры хөй. Ола-ла штежил-генин клөб бижыгар черини өөренип болур арганы бер-ген.

«Аныяк» каттыжыкынын чыгыне директору А. В. Безьязовтун чугаазында алырга, бо чылын школа-ларын сонургаары, оларын моон сонгарары, амдыралы-кызы ажилче чамдык чаа мергенлидере өөредирин дугуржуп тургаш, кирген болуур турар.

Уруглар бойуска ынак бол-гаш оюу конугу сонургаар. Ындык болганы-биле аныяк натуралдестер станция-биле калы бойдус дугайында бижилгенин чеди алып мер-генжилди ажилга. Ону үр-төстүрү деп адаан. Орта өө-

ажилы база эки. Эштежилген О. Б. Борисова бидлайи удур-туп турар.

Президент школың, яси-сидиктин септелгезин, кыш-ка белеткелнин эки деп үнөлээн. Бичалза-даа суурну Куд-тура бажынын байдалы чаркынч.

Ильянка сумузуңда шитир-лээр жуурлуг аграр, куд-тура айтыргыларын чигил-генин кожуун чыгаргызын даргазы С. К. Долгар кичээн-гейге алаа чогуур.

Ильянка суурдан үңгөш, ко-жазында «Бурен» совхозтун Ажикта хову-трактор брига-даның хангыны Р. К. Потанов, совхозтун директо-ру Р. Д. Волгатов дүжүт ажаалдазын белеткел ажил-ларын хынап чорудар. Бо чылын «Буренни» таражы-ларын 5220 гектар шөлде тараа кудурларың ажаар. Дүжүт ажаалдазын 10 комбайн кир-жир. Шаң чаа дүжүтү хууш айларына белең. Агроном Владимир Шарааның санап турары-биле алырга, 5000 тонна тарааны аң болдуор. Оон 2000 тонназын күрүңе саалар. Президент шанын хынап көр-гөш, механизаторларын ажил-иж-биле танышкан. Тараа-дул дүжүтү чидир чокка ажаап алырын бүүрөтчилер.

Президент үшкү хүнүн эр-теинде Копту-Аксынга чора-ан. Бистери суму чыгар-гызын даргазы В. И. Шербак хулээп алды. Сумуңуң 215 өргө-ши 486 бола малды, 686 хөй, өргөшү, 56 аыттары, 202 улуг хаваныны өстүрүп турар. Өөргө бүүрүңгө ийи инек онаажыр. Суурнуң школазын-да 156 өөреникч өөренип тур-ар. Школа, яси-сидик кышка белең.

«Ленинни орук» коллектив-ни бүүдүргени ажил-иж Каа-Хемин эске ажил-агый-ларына болаары ытвалыг турар. Бүүдүргө сүт, эт, тараа буадыр угларышкын-чын ажилдап турарын, бо чы-лын 2000 тонна тарааны, 70 тонна эттин, 600 тонна сүттү сааргаш, 770 млн. чызынын болгаш өрзин төлөпте арга-шинээ барын оон даргазы В. И. Колоткин чугаалады. Ажил-агыйны 1623 бола мал Мерген, Копту-Аксы фер-маларында моонетинген. Оларын шитиңден 500 ажил-инекти саап турар. Хуңда бир инекте онааштар 7 килограмм сүттү а келген. Чыаан он килограмм чедип турган. Хуңде-де 2 тонна сүттү Кызылдын сүт болжазырады комбайн-га дүжаап келген. Артыкшыл-дын Кызыл хоорайнын мурт-такчыларына сайгарып турар. Ажил-агый ийи салдыгы. Сары-Септе сүт болжазыра-ды шитин туудуун барып көргөш, дери-герекселер сады аарыга дуулажырын Ш. Д. Ооржак асаан.

Дүш сөөлүңде Сары-Сеп-тин үстүңде Бурен-Аксы суур-да белең берди. Мында бай-дал берге деп чүве дорана-ан бидиле берген. Сумуңуң 160 өргөсүндө 779 кижи чурттап турар. Президент суму чыгар-гызын чынында хуу мал-н баш саны сайгарып көр-гөш. Бурен-Аксы республика-да эң-не алы суурларың бир-рээзи деп түңкөле келген. Ам чамдык сан-чуратайлардан кө-рүндө. Сумуда 203 бола мал, 303 хөй-өшкү, 12 аят бар. Бир кижиче чүгө бир мал онаажыр.

Бурен-Аксынын «Кызыл

тук» коллективни бүүдүргөни буураарын, сандараарын кырында келген. Ажил-агый 320 бола малды, 1700 хөйдү, 234 чылгыны, 110 ийил-ли, 1400 га тарылда шөлдү. Бүүдүргени өрзи бажын аш-кан. Бурен-Аксы сүт-бараан фермазында байдал оон-даа дүвүренип, Ферманың 64 инек-терин үш сааны саап турар. Доктаамал калат чок. Эр ин-диктиг кижилердин чүгө бри-гадир В. О. Чучурай-оол ажил-гайда ажил кылдып шылар удуртар он ажил. Кижилер нитинин ажилын кылдыр хө-ню чок, оларын холдары сал-дышкан. Президент кижилер-ниң хомадалын, саналын дый-наш, маана арбадан тургу-зарын, оок даргазы сонгуу-рун, автомашиналарын чүгө фер-манын сууртуканында чурт-талып турар механизаторга, хо-лаачыга бижылгаларын сүме-лед.

Президент Тыва Республи-каның Көлдө ажил-агый ламызынга, Каа-Хем кожуун ча-лынызын «Кызыл туку» эде тургузарын талазы-биле дарып хөмөгөлөрүн алырын, ону тускай өртемчилер-биле бижылгаларын дааскан. Бурен-Аксыда байдал чексе-даа бер-ге болза, школа, яси-сидик ажилдап турар. Шериг-оол Дизижинович Бурен-Аксы орту-мак школынын бөлүк баш-чылары-биле учурашкан, кол-лективни ажил-иж-биле та-нышкан, арга-сөмө солукчан. Башкыларда чамдык солун до-кдала бар. Өөредиле эргө-лекчизи Надежда Дичит кал-дуста, ногаа өстүрер ажилды чорудуп болууну саналдаан, күрүңден чигелдеп чызы берип ботурун тайылбырлаан. Уе чексе-даа берге болза, Бурен-Аксы бо чылын 18 чаштар төрүттүңөгөн. Кайда чаш уруг хөй төрүттүңүп турарын, ийди келир үе бар.

Президент Көк-Хаакта «Улук Октябрь» совхозтун директору Павел Намдактын ажал-агынын тараа өстүр-ер, эт, бүүдөр угларышкын-чын кылдыр чорудуп турарын, 5000 га чуртулдугуңду, Совхоз 2226 гектарда тараа кудурларда, Бо хуңда ажил-агыйды 541 инек, 2933 хөй, 281 чылгы бар. Совхоз тускай салдыгы, хөб бижы-рар чедип, дээрбени кылдыр.

Шериг-оол Дизижинович шык-шыкка Көк-Хаак школынын башкылары-биле учураштып, школань доклукач аң өөргө аалчы бооп кирген. Башкылар коллективинде эки чүүдлерин эскердилис. Өг-күскаа кичээлери, класс шактарын эртирерин, өөреникчилерге ты-ва чоңун, чаагай чачылдарын, эзуула, сүүгүлдерин чачыкчылар турар. Ужурга-йыкка үезинде «Улук Ок-тябрь» совхозтун директору Павел Намдак, Көк-Хаак орту-мак школынын директору Тамара Одушпаяк дөмниг, бижык харылаалыг ажилдаарын дугуржушкан. Школаның кабинеттери эки дериңтеген. Бо школань үстүкү класста-рында оодлар хөй бооп тура-лары база эки чүүд-лүр.

Президенттин албанын аян-чоруун дөрткү хүнүн эр-теинде Каа-Хемин орук-канын берге Сизим, Ужен, Бельбей суурларының чедер дээш Кызылдын аэропорту-нун вертолет-биле ужулду үнүптүсү. Удаваанда верто-лет Сары-Сепке хонупкан. Бистин бөлүккө Каа-Хем ко-жуунун чыгаргызын дар-газы С. К. Долгар каттышкан. Вертолет база катар өрү кө-рүш. Сизимге кылыткыл-кан. Алаастагы үстүк Каа-Хемин калбак-калбак мерүк-теринин, алды-сарала арта-ларынын, калдыр-кадыр тайга-ларынын, шакын хөмөр-нүн чаражы конугу. Бай-Балдык уярын база магадла-ныс, 20 хире миңгүта учуган, Сизимни бир долганак, вертолет хонупту. Сизимни

эрге-чагырамын даргалары бисти машиналыг уткуп алды. Суму чыгаргызын даргазы А. С. Гусева Эржей, Ужен, Си-зим суурларын чоңуңду дугай-ында солун чүүдлерин Презид-ентиге чугаалап берди. Бо черлерде 200 өг-бүлелерде 850 чурттагы бар. Сизимде, Эр-жейде, Ужете ажилгыр, эрсе-дидим, тура-сорукут кижил-дер чурттап, ажилдап турар. Олар аныгар-тывыш ажилын-га кайгамчык мергежилди. Тус черин чоң эртен чылын 20 тонна эттин, 28 тонна ва-ренин, 800 кыш кештерин болгаш эске-даа чүүдлерин белеткөш, аныгар-тывыш белеткел черинге дүжааган-нар.

Сизим сумуңду девискээ-ринде бир ортумак, ийи эге шкколалар бар. Чүүдүлгө э-гө-бүлелерде кижизидилге бөдик дененде. Суурда, шко-лаларда корум-чурум бижыл-ды. Школаның чызын чыл эл-дээш парталарында чапса-да шыйбак чок. Өөреникчи-лер эт-херекселерге камыг. Сөөлү ийи чыл иштиге дозу ажилдаан. Өөреникчилерин сагыла-чуруму бижыг, Оору-дук чок. Өөредилге, кичизиди-лге, чүүдлөгө сырып холбоа-лыг. Сизимниң школыңыз, эм-нелгени, библиотеканың со-нуурган көргөш, Каа-Хемин өрү ужуптүсү. Удаваанда вертолет Уженке хонупкан. Президент бөксөк-бөксөк, сары-сарыг салдыгыр сыра до-зуун эрлер-биле ижин-чара чок хөөрөшти. Чеден харлыг Руканын ийри чызын ажил-чылдар иштиге Тываның дээш удурткучу Сизим, Уженке бир дугаар көзү тура-рын чугаалады. Президент чымылганга Тывада бол-гаш Россияда нитиле-ле по-литиктиг байдалды таныш-тырган.

Президент-биле байрлажып тура, Руканын ийри Тываның хөй националдык чоңу-нун найрадыгы, тайбын чурт-таары күзөдл. Кичи бүүрү-биле хол тутчуп байрлашты-дыс. Сизимге чоруп тургаш, Президенттин улустарын найрала дээш сатыш чова-зынны эскердилис.

Президент Бельбейде «Син-лин» арат-тараачы ажил-агыйн учуртукчу Валерий Тожу-биле учурашкан, оларын ажил-иж-биле та-нышкан, чызы алыр дилээ хааныларын чугаалаан.

Президент Дери-Герен-Аксыны дуулап школазыңа, кадык кошок уругларың интерна-циалдык Сарыг-Септин шко-ла, яси-сидик болгаш албан че-рлерин чораш, мыда ажил-и-шин байдалды өөренип көр-ген.

Патнашда кевээ беш шак-та Сарыг-Септин Кыштар-баныныга учуражалга бол-ган. Оон ажыныла суму дар-галары, ажил-агыйлар удур-тукчулары киришкен. Чон хөй чылган.

Хуралга Ш. Д. Ооржак Каа-Хем кожууна албанын аян-чоруун түңелдерин чугаалаан. Кожуңда политик-ти болгаш экономиктиг чары-тылар чогумчалык чоруп турарын, суму чыгаргалары-нда, ажил-агыйларда эртем-биллиги анык кадрлар ажил-дап турарын, сумуларын эр-ге-хулээлгелеринин улгата-канын, машина-техникалыг апар-ганын демделди. Көлдө эде аграр чарытылар барын, арат-тараачыларын хун бү-дүрө немечки турарын, со-хозтарың, бүүдүргелеринин, эштежилгелерин ажилдады. Бичалза-лаа Каа-Хемин кээш чурталарында садыг-саарылгалы рынок ам-лаа шуудаарып турар. Ууу салдыгар колчуг узаван.

Президент Тываның Россия Федерациязынга каттышканын бээр 50 чыл оюу төлөптин уткурун, дүжүт ажаалдазын шапкынчыларын, кышка белет-келди шынарлы чорударын онзалап демделээ.

Севэн ОЮН, «Шынын» тускай корр.

эрге-чагырамын даргалары бисти машиналыг уткуп алды. Суму чыгаргызын даргазы А. С. Гусева Эржей, Ужен, Си-зим суурларын чоңуңду дугай-ында солун чүүдлерин Презид-ентиге чугаалап берди. Бо черлерде 200 өг-бүлелерде 850 чурттагы бар. Сизимде, Эр-жейде, Ужете ажилгыр, эрсе-дидим, тура-сорукут кижил-дер чурттап, ажилдап турар. Олар аныгар-тывыш ажилын-га кайгамчык мергежилди. Тус черин чоң эртен чылын 20 тонна эттин, 28 тонна ва-ренин, 800 кыш кештерин болгаш эске-даа чүүдлерин белеткөш, аныгар-тывыш белеткел черинге дүжааган-нар.

Сизим сумуңду девискээ-ринде бир ортумак, ийи эге шкколалар бар. Чүүдүлгө э-гө-бүлелерде кижизидилге бөдик дененде. Суурда, шко-лаларда корум-чурум бижыл-ды. Школаның чызын чыл эл-дээш парталарында чапса-да шыйбак чок. Өөреникчи-лер эт-херекселерге камыг. Сөөлү ийи чыл иштиге дозу ажилдаан. Өөреникчилерин сагыла-чуруму бижыг, Оору-дук чок. Өөредилге, кичизиди-лге, чүүдлөгө сырып холбоа-лыг. Сизимниң школыңыз, эм-нелгени, библиотеканың со-нуурган көргөш, Каа-Хемин өрү ужуптүсү. Удаваанда вертолет Уженке хонупкан. Президент бөксөк-бөксөк, сары-сарыг салдыгыр сыра до-зуун эрлер-биле ижин-чара чок хөөрөшти. Чеден харлыг Руканын ийри чызын ажил-чылдар иштиге Тываның дээш удурткучу Сизим, Уженке бир дугаар көзү тура-рын чугаалады. Президент чымылганга Тывада бол-гаш Россияда нитиле-ле по-литиктиг байдалды таныш-тырган.

Президент-биле байрлажып тура, Руканын ийри Тываның хөй националдык чоңу-нун найрадыгы, тайбын чурт-таары күзөдл. Кичи бүүрү-биле хол тутчуп байрлашты-дыс. Сизимге чоруп тургаш, Президенттин улустарын найрала дээш сатыш чова-зынны эскердилис.

Президент Бельбейде «Син-лин» арат-тараачы ажил-агыйн учуртукчу Валерий Тожу-биле учурашкан, оларын ажил-иж-биле та-нышкан, чызы алыр дилээ хааныларын чугаалаан.

Президент Дери-Герен-Аксыны дуулап школазыңа, кадык кошок уругларың интерна-циалдык Сарыг-Септин шко-ла, яси-сидик болгаш албан че-рлерин чораш, мыда ажил-и-шин байдалды өөренип көр-ген.

Патнашда кевээ беш шак-та Сарыг-Септин Кыштар-баныныга учуражалга бол-ган. Оон ажыныла суму дар-галары, ажил-агыйлар удур-тукчулары киришкен. Чон хөй чылган.

Хуралга Ш. Д. Ооржак Каа-Хем кожууна албанын аян-чоруун түңелдерин чугаалаан. Кожуңда политик-ти болгаш экономиктиг чары-тылар чогумчалык чоруп турарын, суму чыгаргалары-нда, ажил-агыйларда эртем-биллиги анык кадрлар ажил-дап турарын, сумуларын эр-ге-хулээлгелеринин улгата-канын, машина-техникалыг апар-ганын демделди. Көлдө эде аграр чарытылар барын, арат-тараачыларын хун бү-дүрө немечки турарын, со-хозтарың, бүүдүргелеринин, эштежилгелерин ажилдады. Бичалза-лаа Каа-Хемин кээш чурталарында садыг-саарылгалы рынок ам-лаа шуудаарып турар. Ууу салдыгар колчуг узаван.

эрге-чагырамын даргалары бисти машиналыг уткуп алды. Суму чыгаргызын даргазы А. С. Гусева Эржей, Ужен, Си-зим суурларын чоңуңду дугай-ында солун чүүдлерин Презид-ентиге чугаалап берди. Бо черлерде 200 өг-бүлелерде 850 чурттагы бар. Сизимде, Эр-жейде, Ужете ажилгыр, эрсе-дидим, тура-сорукут кижил-дер чурттап, ажилдап турар. Олар аныгар-тывыш ажилын-га кайгамчык мергежилди. Тус черин чоң эртен чылын 20 тонна эттин, 28 тонна ва-ренин, 800 кыш кештерин болгаш эске-даа чүүдлерин белеткөш, аныгар-тывыш белеткел черинге дүжааган-нар.

Сизим сумуңду девискээ-ринде бир ортумак, ийи эге шкколалар бар. Чүүдүлгө э-гө-бүлелерде кижизидилге бөдик дененде. Суурда, шко-лаларда корум-чурум бижыл-ды. Школаның чызын чыл эл-дээш парталарында чапса-да шыйбак чок. Өөреникчи-лер эт-херекселерге камыг. Сөөлү ийи чыл иштиге дозу ажилдаан. Өөреникчилерин сагыла-чуруму бижыг, Оору-дук чок. Өөредилге, кичизиди-лге, чүүдлөгө сырып холбоа-лыг. Сизимниң школыңыз, эм-нелгени, библиотеканың со-нуурган көргөш, Каа-Хемин өрү ужуптүсү. Удаваанда вертолет Уженке хонупкан. Президент бөксөк-бөксөк, сары-сарыг салдыгыр сыра до-зуун эрлер-биле ижин-чара чок хөөрөшти. Чеден харлыг Руканын ийри чызын ажил-чылдар иштиге Тываның дээш удурткучу Сизим, Уженке бир дугаар көзү тура-рын чугаалады. Президент чымылганга Тывада бол-гаш Россияда нитиле-ле по-литиктиг байдалды таныш-тырган.

Президент-биле байрлажып тура, Руканын ийри Тываның хөй националдык чоңу-нун найрадыгы, тайбын чурт-таары күзөдл. Кичи бүүрү-биле хол тутчуп байрлашты-дыс. Сизимге чоруп тургаш, Президенттин улустарын найрала дээш сатыш чова-зынны эскердилис.

Президент Бельбейде «Син-лин» арат-тараачы ажил-агыйн учуртукчу Валерий Тожу-биле учурашкан, оларын ажил-иж-биле та-нышкан, чызы алыр дилээ хааныларын чугаалаан.

Президент Дери-Герен-Аксыны дуулап школазыңа, кадык кошок уругларың интерна-циалдык Сарыг-Септин шко-ла, яси-сидик болгаш албан че-рлерин чораш, мыда ажил-и-шин байдалды өөренип көр-ген.

Т Ы В Ы З Ы М — Т Ы В А Д А

(Уланчызы, Эгези № 139, 141, 142, 143 «Шылда»)

Элегес ховуларынын бичимден көрүп өскөн мен, аңчагыш оларын хүн-ведир чааскаан кезидим. Кызылга чыңал кээрим билек, обком секретары Анкудинов кел дээр болган. Ырак районнарык сестирим-даа аажок, «Почему быстро приехал?» — деп, обком секретары менче хыйртайдыр. «Закончил работу, Александр Васильевич» — дидим. «Квадраты есть» деп улаштыр сыры-даты. Баштай тула бер часкап мен, Оон кукурузанын азы көк-буруусени свывгаран дөңсүрүшүр тургаш, дөңсөрүшүр таарып деп сурта-лап турганын сактып келгеш: «Есть!» — дидим. Элегеске атыгыт халдып тургаш, таарып каан шөлдерге кулакталып үнүп орган ногаан квад-раттарынын көргөн кижни мен. Обком секретары арынн кызылдыр хүдүмүрүшүр кылы-гаш, холдарымны дымгыт тууту: «Молодец!» Шынал-ла, «молодец» болбайн кан-чаар. Тыва база Хрущевтун айтышкынын күссөндү түр-ар-ышкыны! Угунда мени эвес, кукурузоводтарын мак-таар турган-дыр ийин. Хе-рекс кырдында ол хүлдээрин үнүш тыва чегге чогувап-барганын мон угтапкан. Ын-чанмайн канчаар, бисте ка-ра хөрзүп чок, чери сайы-рам, сугат чедишпес, агаар калыг-дошкун, соок. Кур болгаш куруккан черлерин шингээлин апар, кукуруза таарып дөшпөт хей-ле хам-чык черини үрөгөлөп алган бис. Ам көрүп чоруурмук, бөдүнү малчын арат Лапсан-чап-даа, уугу дарга Чымба-лаа шын чуаагалап турган болган-нар.

Черле ычаш ол чылдарда Хрущев дугайында кочу-шоот-тар чөйрөлөгөн пергезин турган. Бир катап мени бичин уругум асылден мылдыг ыры чылап келгенин сактыдыр мен.

Я искал средн скал, А Хрущевка искал, Я Хрущевка как назло, В кукурузу укал, Эледеп турган кижн боор,

Хрущевтун «тоолдары» чулге кукуруза-биле кызыгарган-болган, Удатпаанда ол хоорайын боаш келээнин сүт-биле күрүн-ке хандырар чүве дээш, хууда инектерин, мал-маганын зуут-кан, кызыгарган эгелден. Ачам ашак дээрге, ийи-бирин апканда, «Хрущев деп тас баштыг чүве хамык инээмин, төсемни кады чипкен, чыгыс сылдыс шокар атыгыт арым, ону саап ижер мен бе?» — деп хыйланган, шын сеткил-диле ишкитерин орап чүве. Никита Сергеевич чоңун хууда малын зууткан алган кире-зиде-ле, көдээ ажал-агыынын кол продуктулары — эт, сүт, саржаг будурер талазын Американы кедер болгаш эртер бис деп кийгырил турду. Оон база чүү-даа үнүзөн. Ол аразында үндүлүп кыйгы Сталин үезинде база турган бол-дур ийин. Оон-на тайлмыс-биле ол чылдарда солун, сет-күүл парлаар станоктар үндүр-гедер, «ДИП» деп алап алган турдулар. Ол чүд дээрге, «Дог-наш и перенатны», тывааларга, «Чедер болгаш эртер» дээин ол-дур. Эске камына-даа эвес, чүгүрүк буттары Американы болбайн канчаар! Ындыг хевир-ини парлага машиналары бис-тин кырган типографиягыста ам-даа бар чадавас боор.

Хуу мал-маганын кызыгар-лаар, кижилерин хей-ниги бүдүрүлгезине хаара туулар деп, партия болгаш чазак үн-дэрин соругла салып турда, чамдык кижилер хууда хе-рекс өктерелди, тамчыны ха-раап, байлп турар апаган деп чуаа-домок чоң ортузунга ол чылдарда дүргөн тарай бер-ген. Ону база удуруткуч иле-роттар иди үндүргөн бол-байн ап. База-ла демисел эге-лей. Мангысталак ындыг кижилерни дол-доруан илер-дир, солунар арынның чиди-биле согылаар деп соругуна партия обкомунун бюорозу салган. База-ла анааканын, бүгү районнарык сургакчылар үнүзүлсн.

Мени Барын-Хемчинин ат-сургалгы Самдар-Кожай бичик салыпканнар. Ычан «Шы» солунун редактору турган мен. Ол чүд дээрге республиканын №1 журна-лын республиканын №1 к. жайчыне салыпканы ол турган чүве-дир ийин.

Районга чедө бээримге, оон дугайында эзулур-ла тоол-до-мок чоруп турар чорган: Сам-дар-Кожай бодунун малы-нын сапын боду бэзин билбес дидир; оон хой-өшкүзү даг-

Сактышкыннар, бодалдар

ларда буттары-ла ынаар хо-нуп-дөңсүр, өзүп-төрүп чоруур дидир; ол көк-кек ашшаларын шампан шилдерине суккаш, өрге үңгүрлерине шыгжап үрар алдыр; утупканы, эн-деп алганы та чеве, ону ба-рып билдесе, бай чүвүн ууш-дарыныга Акдорактан беш-кадык байга «Як-40» деп самолет салып бээр дээ дидир; Самдар-Кожай чынын ийинде бэзин хой кези орбак негей, бир будууда майтак кадыг идик, эске будууда ды-ды ушунчак чымак идик ке-дип алган чоруур дидир... Кыс-казы-биле чугаалаарга, Сам-дар-Кожай дугайында «идир-дидирлер» чедер болгаш ар-тар, чегдирин-лаа болур, ар-тар болгаш чедер, ачыладан-даа болур турган.

Самдар-Кожайны коорди-наттарын чулекке ылавылап алгаш, эртен даа бажында Абзаа углаан орукче халкан мен. Ычан ол чаа-ла тутту-нуп турган чүве. Олап элээн бар чыткаш, солагай талазе-эгеш. Актын үнүр өрү ка-дык, удатпаанда тула берди-кис. Оон ынай машина чоруй албас. Ам канчаар, «Волга-восток» хем кыдында хая баажы-не эвккен союда, уулу-га-дэспиде, ак хар деп, чагып, дуулу каан улур ирт ужазы уштуп келди. Оозун бистин баарыуска мыт чок селди кадыг. Бүдүрүшүрүшкн шы-каш, кадыг ийи бажы алгаш, деспи эринге бажы-ла мыт чок салып кадыг. Ычан шы-нап-ла аңгалар калган мен. Бистин келеринне дугайын коңуиж койгай бир-ле кижн баш улур дымдыкыны ол-дур, ыччагыш ол бисти ар-га-хорга-биле мегелен хүндү-дүр, ачарыныс улуг ужа-биле бөшүкүңгөңдөр дээш, дуну-не белеткенин алган ыла-тыр деп бо-ла мен. Ол-ла бө-дөл-биле өйткө дээп чаап, ам-зангырап олурдум, кожай ор-нуну бажычче ам база доп-гайгаш, кижн хөрө деп, улу-га херек аксы көзүлдүр-ле алдайын кадыг. Кадыг кан-дыг-лаа ыгыт, чууга чокка ба-за-ла ыгыт-лааш чок турган, үдүргүш иштинден мөңгүн дашка ап берди. Ирей-кай-дын ол хамык шимчээшкени-нин көөрүмге, кайы-бир шагда дайын үезинде Сталиннин чу-гаалааны шыкшак, шактың эки-механизминин ажылааны дег-боду.

Самдар-Кожай көгээржик-те араганы мөңгүн дашкага куткаш, менче сунду. Ол үеде мээм мурунда коңу-ла бер-ге болгаш нарын айтырар тур-густунуп келди; канчаары — ижер бе, ишпес бе? Бир эвес оон араганың чок кылып алдыр болумза, ону канчал хуу өң-чү сүрген койгай деп сойла-лап мен? Берээде, ол. Ийле чүд дээр болза, бир эвес аал-ды элээрини мени хүндүлүш салган азы-чечин чогулаас болумза, оларын арынн кан-чап көөр мен, чон аразына канчал чоруур мен? Бо ийи айтырыкта шорадап, олар-дын баажынын тып чаап, ар-ды эвес, мөңгүн дашканы ма-гадаан кижн бооп мегеленип, элээр үр олурдум. Оон шиме-ни ол-бо талаларже ыламна-гылааш, аяк эринн эринимге дээскеш, саваны ээинче де-дир сундум. Обге төөгүдөн чанчып илдыг, оон ынай чаян болуп, ээин катап сунмай баар база чадавас. Ындыг чүве кайда боор, баштайгы дугураанын Самдар-Кожай алгаш, мээ чө-ним хоран эвес, арыг-чагай деп чүвени көргүзүр дээп шы-каш, илзеи коңуиж амзааш, менче катап сунду. Оон-биле херек аман ындык кызыгаарында чедип келди. Оода бир-ээни ижерим чайлаш чок апарды. Ынчаар кылдым-даа, Чолачкан мен шыкшак нары-мавады-даа, бирги дашка соон-да улуг ужа-биле уу-чаза ту-чуп кирипти. Өгүңү элери өзү-нү база сагыштар, бирээ-би-рэзип боосталылар, даяжак-пайн чогулааш, көгээржик биле дашканы бистин баажы-ныска чалап кадыгыр; боду-рун биллер, та ижиер, та и-ишпер деп мындап ыйнаан. «Иштинерин, иштинерин иш-тин билзин, хырым билзин» дээр ийик бе?

ТЫВА ХӨГЖҮМ ДУГАЙЫНДА БОДАЛ

Тыва улустун музика уран чүүдүн үш үе-чагда чырып чуугаалаар апар:

1. 1920 чылдарга чедир улустун аас чогаалынын;
2. 1920 чылдан 60 чылдарга чедир революсчү чаа үеде оожум темп-биле, өзүлүг оруун тыпайн сайзыран чадап турганын;
3. 1960 чылдардан бо хүн-пер чедир бистин уран чүү-лулустан чекетилип сайзыраанын үе-чадазы. Ыччагыш бо үш чүүдү кысказы-биле сайгырын көрөлү.

1910 чылдардан эгелен А. Анюхинин демделдеринде тыва улустун ырларынның өсө-теринде хей вариант барын оон 1927 чылда Москвага парлаттыган ийи бичин ном-чугажында көрүп болур. Чижээ, «Когургайна» ол кө-рээл. Оон аялганынга Бай-Тай-ганын ыраажыны Байсөккө-төрөөн чүрт дугайында ырла-нында Мунаук кожомиктап, чогаалгы Самба-Людон-яныкшын дугайында шүлдөк-ринде революсчү утка барын Анюхин бижээш.

Каргыраа, хөмей, сыгыт дугайында Аксенов баштайгы сайбарытаны кылган, ийи үн-ге ноталан бижээш. Амгы үеде делегейин лязбуу чуртпа-лында келген төлөөр бол-ган тыва эртемделер ол дугайын солун, сеткүлүк билип, радиога ламчылап турар че-ре болганда, манай бижээш де-рээм чок боор. Ыччаа-даа 1962 чылда болган бүгү деле-гей аныктарынын алдыгы де-чевялынга Тывада бир ду-гаар сыгыт-биле киришкен, алдын металлды эскегелен Дакпайын канчал адавас боор. Оон сыгыттында холумак чок, бистин бурунгуларыныска салгал дамып келген шыла-райгай (классик) аялгазы-дыр.

1921 чылда Тывага феода-лдер эрге-чагырганы дүжүр-гөш, социалисттик эрге-чагыр-ганы тургузган. Ыччагы эр-вен-билел чок, бүдүлүг чоң эрттир революсчүлүк уран чүү-дүн сайзыралынга шаптык-тып, хоралыг чүлдөрүн кыл-дып эгелээш. Хүрээлерге тыг-кан бурээ, бүшкүр, кепирге, конга, дамбара деп Кыдат, Моол, Тибеттен үлүг өртөк-биле салып эскегелен хөгжүм хер-екселерин хүрээлери-биле

ванмазын башып каан болду. Ат салган дарганын алын Ту-лук Чыпыевич Шаравин деп каан, ол дээрже Улуг-Хемнин Шыгаан-Арыг чогуу турттуг, мээр, чөстем кижн. Убаанын алды Кыргыс Кожаалаа дээр чүве болгай. Кел тыла олар-дын бажынынга кирилди. Мын-чап кээрге, Самдар-Кожайны — Монгуш Сүрү-оолду ажил чок деп буруудалар арга чок. Ол «Маслопробумун» хоон ка-дарып турар. Оон ач турар шаанын сонуурган мен. Анаа-ла хүдүмүзүрүр каар бол-ду. Илерэни болза, Самдар-Кожай шаанын чыл төңчү-зүнде чыгыс катап хары угда алыр болду. Оозун бодоарга, кожай диттири чедер чөп. Оон-биле дык-ла хандыр чу-гаалааш. Самдар-Кожай чүлге хууда мал-маган азыр-ап чораан болгаш чоруур эвес, эске хөй-нигитинин ажил-херээн база кылды чораан кижн-дир. Эрги шагда бичин-баачы ла-ма-ла-даа чораан, чаа шагда ар-бан, суму даргалал, кызыл-булун, клуб эргелекчилер-даа турган. Сөөлүг чылдарда Ак-Довуракка даг-дугу болба-зыралар комбинат тууду эге-лээрге, анаа атыгарын терге-ледип алгаш, чүвк сөөлүгү ажилдап турган. Шаанын база-ла чыл төңчүзүнде хары угда алыр.

Бис адыга арал келген бол-гай бис. Улатпанда хун чү-гүрдүнө барды. Мал-маган кирип эгелден. Аалда кажа-хорра-даа чок чорду. Хой бо-ду киргеш, хемден сүт ижи-ди алгаш, диттар аразынга турул алды. Дунээрин ол боор. Инек кирил кээрге, өлөк иштин ку-дучыг думчук чыды долуп тур-ду. Кожай калайы элээн уруглары-биле инез саап кирипти. Сөөлүнде чыгыт өг-ге көөрүмге, тос-тартма ишти сүт хайындырып каан чорду. Анаа эс харлыг оол улуг, хөерем чок, зипти ойноп бо-лур чыгыт.

Самдар-Кожай-биле орайга дээр хөрөөштин. Ужага элээн делгисин, шылаар шаавыс-би-ле. Көгээржикте арага ол хөвээр туруп калды. Анаа мен-деа ледбемин, ону кожай ме-неде катап кууду-даа береди. Боду-даа ишпели, биске-даа сыгавалды. Мурунда-ла дым-чак амзаас, чүлге ажилдап билер кижн дээр чораан. Бо удаа ол чыны мээр мурун-га база батдыкты. Эр-хей дээрден башка чүү дээр боор.

Ол аразында бичин уруглар өгге кире халчын каап-ла тур-дулар.

— Бээр хайынманар, даш-тын өгөс синаар, ам додран барып эт дүлүп, мун кылдыр бер мен — деп, калай чууга-лады. — Даргалар келген-дир, шаптык болбанар, шимээр-ге-непер, талыгардан кылчак-ташкан кужурлер-дир, даш-ташынар.

Айтырбайн олурумда-ла, Самдар-Кожай дөреп алтара иштинден аадыла орман каан документилер уштуп эккелди. Ында «Кыш-ажил дентеринде» ону районола «Маслопробу-мун» черинин (саржаг будурле-зинин) ажылчыны деп бижээш.

Бистин хувдугут ажывис, угбавыс Раиса Ламазановна МОНГУШ 1994 чылдын сентябрь 17-де 50 харлаар.

Бодуңуң күш-ажылың базымын ол 1968 чылда Иркутский кооперация техникуму дооскаш, Чыраа-Бажыңн ажилчын кооперацияныга бухгалтер болуп эгелден. Оон бээр ол Тываның аңгы-аңгы коопунарынга барып, херектел кооперацияның улуг бухгалтери болуп келген.

Чоңуң мурунга ак сеткалгы бараан болуп келгеп, «Совет садыгың тергитини» деп атты ол чедип алган. Раиса Ламазановнаның эки ажилдааны дөш ону хөй удаа шаңнаан. Амгы үеде ол Чыраа-Бажы сельпоозунда улуг бухгалтерлер ажилдап турар. Оон өөңүң ээи Эрес-Маадыр Комбуевич-биле өг-бүлө тутканды бээр ам 30 чыл болуп турар. Угбавыстын, ажывистин ийи дашыр юбилейи-биле холбаштыр аңаа чүрөкчү ханымыдан изги байырыни чедирип, быжыг кадыкшымды, амдырал-чурт-талгага аас-кежиңи, ажил-ижинге чедишкениңи күе-дивис.

Кады амыдап турар эштери Валентина, Вероника, Лариса, Ольга, Полина, Яна, Людмила.

ЧАРЛАДДАР

Тываның эң шаары болгаш пилдөк мөгелеринин бирээни болуп, РСФСР-ниң спорт мастери атты чедип алган Василий Базыр-Тарааның төрттүнгүндең бээр 50 чылдыг тураскааткан 64 мөңгөңүң хурейн Улуг-Хем коопуңун Хайыракан суурга 1994 чылдын сентябрь 17-де бодур. Эгелээр — хүндүкүңүң 12 ша.

Хуреше шүүткен мөгөге ач, ужуурешкен мөгө — шары, үшкү болгаш дөрткү чери ээлээрине — ирт болгаш ерге.

Эске шаңнадалары сески мөгөге чедир тыспыр.

Шаңнадалары тыспырлар: Мария Базыр-Тараа, мөңгөңүң төрөдери.

Бии-Хем кожуунда Аржаак ортумак шкоданың 50 чылы-биле холбаштыр ачы-дуза марафонун 1994 чылдын сентябрь 17-де өртенгинин 10 шакта эгелээр ол шкоданың бүгү доозукчуларынга болгаш анаа ажилдап чораан башкыларынга дыңдады, оларын чалап турар.

Оркомнет.

«Сали» деп салдыг бажынынга Сүт-Хөл кожууңуң ажил-агайларының фирма кылдың 1994 чылдын сентябрь 16-да аягыттырар. «Иштин», «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл», «Сүмбер-Уула», «Кызыл-Тайга», «Ак-Даш» совхозтар арыг инек, сарык, хой болгаш балык ээдин, саржагы, тарааны, сметаны, далганы, быштакты садар. Фирма кылдың хун буурде өртенгинин 9 шактан кезижкинин 18 шакта чедир ажилдаар. Дүшөткни чемне-нигенин чапсары чок.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРЫН КИЧЭЭНГЕНИНГЕ

«Саян» универмагың «Продуктур» деп салбыры кон-дигер, макарон кылдыгарын, таакты аймаан, консерва продукцияны, арага аймаан, оттуг-ыштыг салдып турар. Ол салбар хун буурде чапсар чокка өртенгинин 9 шактан кезижкинин 18 шакта чедир ажилдаар.

«Ульяновский автомобиль завод» деп №14 акционер нигилелдин чыгыне дилер, «Оливетти» фирманың девискээр тээлекчиңи, Тыва Республиканың федералдыг почта харылаазынын эргеледи даразында автомобиль-дерин болгаш артык кезектерин Кызыл хоорайда скла-дан садып турар:

- сүдү хевирлерин УАЗ автомобильдерин;
- УАЗ автомобильдеринин артык кезектери;
- Риваның трикогажы (платягелер болгаш костюмнер);
- АЗ, А4 хемчээлдиг хоолгалаар аппараттар;
- телефакстар;
- касса аппараттары;
- бижиң кагар машиналар;
- калькуляторлар;
- чыргалы материаллары болгаш касса лентаны;
- продуктулар болгаш чоңуң херектел барааныңы.

Адрес: Кызыл хоорай, Кочетов куудучуунда № 53 бажың.

Тайлыбыр алыр чери Тыва Республиканын ФПХ9, азы «Тройка» магазин. Телефоныры 2-11-44, 3-47-71, 2-13-84, 3-36-83.

Чаа өөредилге чылынын өгө-лөөни-биле холбаштыр фили-дармонияның концерт залы бичин оолдарга, уругларга болгаш эл чоллак юбка», ишг байыры чедирип тур! Москвалың «Класс» деп уруглар бөлүүнүн концерттеринче бичилерин болгаш улуг-даа пазылыгыларын чалап турар.

Концертте киреринин бил-лед өртээ 3 муң рубль. Тай-ылар алыры-биле 3-68-71 телефону аякжалп болур.

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, кезек чыгаар, димирээр, дагларга ол хар чаар. Соңу-барылы чүктен хаттың кужу секун-дала 9-14 күштелгенде — 18 метр чедер.

Агаарын температурасы

хүндүс 10-15, дагыг черлер-ге 2-7, дүне 2-7 градус чыл-ды.

Кызылга өскөрлөп каап ту-рар агаар болур, бичин чаа-лаар, хүндүс димирээр чаа-лаас. Хаттың кужу секундала 9-14 метр, күштелгенде 18 метр чедир халдыр.

Хүндүс 12-14, дүне — 5-7 градус чылды болур.

Шүк хевирин агаары, ка-дык кошка кижилерге эмчи-ниц хайгааралы чууда хүн.

Сентябрь 13-те

«НАЙЫРАЛ» (Россия) 10.00, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20.

«ВОСТОК» «Кыс бөрү» (Польша) 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

19.40. Видеоаза: «Дыважаң ораныңа эсгиркип алыны-кы» 10.30, 14.30, 18.30, «Де-мирин чайымаан» 12.30, 16.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Америкага кылган» (АНШ) 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«Бюст»: «Америкага кылган» (АНШ) 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

Күш-ажылың хоочуну, уран-шөвөр дарган Ховалы Ховалыгвич **ТАРТЫГ-ОЛДУН**

үр эвес ааранының сөөлүнде 1994 чылдын сентябрь 11-де мөчөңни дымтышпаан, оон өг-бүлөңнеңе, төрөдө-ринге, чок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур бис.

Кызыл хоорайда төрөдери.

Саяа БЮРБЕ, Тыва Республиканың кыл-турааның алдарыг ажил-чызы.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЈАЗЫ: Н. С. Базыр (кол редак-торун ораакчызы), А. В. Монгуш, М. Д. Оон (хары-салгалы секретары), М. М. Саал (кол редакторуун ора-акчызы), Н. С. Эрзеп.

РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43.34; келген кижилер күлээп алыр чер — 3-34.26; кол редакторуң ораакчылары — 3-33.91; 3-34.17; харысалагы секретары — 3-34.92; ораакчылары — 3-45.93

КИЛДИСТЕР: виңтиле амыдыралы — 3-34.19; 3-34.98; үлетпир — 3-34.49; 3-36.73; көдээ ажал-агы — 3-41.16; култуура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39.15; медээлер болгаш спорт — 3-36.82; 3-34.57; оуула — 3-34.39; 3-34.93; чагаа — 3-39.03, корректор-лар — 3-41.23; үнүрүкчүлөр — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57.92; 3-14.94; бухгалтерия 3-37-11.

Солуз Россия Федерациязынын Пардала болгаш ме-дээлер миңстерствозунун чынына бардалганын, медээ-лерини хостуг чоруун камгалаар галазы-биле Тывада хай-гаараал чегинге буртуктеттинген.

Буртуктеттинген дугаары — Т-00007

Солуна бардаттынган материалдарын авторларының бодалары редакцияны гүрүжү-биле дүшөйер башып болур. Алыттыган фактылары саннары болгаш өскө-ла алындагылары дээш авторлар.

Тыва Республиканың Пар-дала болгаш информация галазы-биле Күрүнө ко-митетинин типогра-фиясы: Кызыл, Шетинки болгаш Кравченко кудумчу-зу, бажын № 1.